

وزرات علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه قم

مرکز تربیت مدرس

رساله دکتری علوم قرآن و حدیث

موضوع:

روشهای تفسیری امام علی (ع)

استاد راهنما:

حجة الاسلام و المسلمین دکتر علی احمد ناصح

اساتید مشاور:

حجة الاسلام و المسلمین محمد علی مهدوی راد

حجة الاسلام و المسلمین دکتر سیدرضا مؤدب

نگارش:

صمد عبدالهی عابد

بهار ۱۳۸۶ ه.ش

کتابخانه مرکزی
دانشگاه قم

۱۶۱ / ۱۶۱۷

۱ / ۵ / ۱ / ۵

مرکز تربیت مدرس

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

تقدیم به:

روح ملکوتی حضرت مولی‌الموحدین علی بن ابیطالب (ع) و تمام پیروان آن حضرت،
مخصوصاً دانشمندانی که هدفشان ترویج تعالیم قرآنی و نبوی و علوی می‌باشد، بالاخص روح
متعالی استاد فقید حضرت آیت الله محمدهادی معرفت که اجل فرصت استفاده بیشتر از محضر
ایشان را به ما نداد.

و تقدیم به همسرم و گل زندگی مان معصومه که در تمام دوران تحصیل، دوری مرا تحمل
کردند و مشوقم برای ادامه تحصیل بودند.

و تقدیم به روح پدر و مادرم که در انتظار رشد و تعالی ام به دیار باقی شتافتند.

با تشکر از:

تمام کسانی که موجبات رشد و تعالی مرا فراهم کردند و مقدمات پژوهش اینجانب را مهیا نمودند.

استاد بزرگوار جناب حجة الاسلام و المسلمین محمدعلی مهدوی راد که موضوع پایان نامه را از

راهنماییهای گرانقدر ایشان استفاده کردم.

جناب آقای دکتر علی احمد ناصح که راهنمایی رساله اینجانب را پس از فیش برداری به عهده داشتند

و تا مراحل دفاع همراهی نمودند.

جناب آقای دکتر سیدرضا مودب که مشاور رساله ام بوده، نکات دقیقی را متذکرم شدند.

جناب آقای دکتر ذبیحی که موارد نیاز اینجانب از قبیل کتاب را برایم فراهم کردند و از مسئول محترم

کتابخانه مرکز و مسئولین محترم کتابخانه های تخصصی قرآن و تفسیر، و علوم حدیث.

چکیده

منظور از روش تفسیری، چگونگی تفسیر می‌باشد و چون قرآن، آخرین کتاب آسمانی است که آدمی را به اوج کمالات انسانی می‌رساند؛ ولی از آنجا که قرآن، دارای محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، مجمل و مبین، عام و خاص و تاویل و تنزیل است، برای دسترسی به عمق تعالیم آن، چاره‌ای جز مراجعه به روایات معصومین که ثقل اصغر هستند، نیست، خداوند، پیامبر (ص) را مبین قرآن معرفی کرده است و پیامبر نیز برای استفاده بهتر از قرآن، ما را به سراغ اهل بیت (ع) فرستاده است و از میان صحابه و اهل بیت پیامبر (ص) حضرت علی (ع) از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ چرا که اولین مومن به آن حضرت است و بیش از همگان در حضور ایشان بوده و از محضرش استفاده کرده است و به اقرار جمیع صحابه، سرآمد مفسرین است؛ لذا برای درک بهتر مفاهیم قرآنی، مراجعه به روایات تفسیری ایشان، هم لازم و کارساز است و موجب تکمیل معلومات ما می‌شود و هم اینکه با مرور تفسیر ایشان روش‌های تفسیری آن حضرت، قابل دریافت و دسترسی می‌باشد.

در این رساله که با عنوان «روشهای تفسیری علی (ع)» تدوین یافته است، پس از یک مقدمه و بحث از جایگاه امام علی (ع) در تفسیر و بررسی حجیت روایات تفسیری روشهای تفسیری آن حضرت بررسی می‌شود. لازم به یادآوری است که مقصود از روشهای تفسیری در این رساله، معنی مصطلح آن نیست و لذا نمونه‌های تفسیری ارائه شده علاوه بر روشهای تفسیری آن حضرت، شامل گرایش‌ها و گونه‌های تفسیری و ... به طور عام نیز می‌شود. قبل از همه روشها، روش تفسیر قرآن به قرآن در کلام علی (ع) در اقسام مختلف بیان شده، نمونه‌های کافی یاد شده است؛ گاهی ایشان صدر و ذیل آیه را با هم تفسیر می‌کنند و گاهی آیه‌ای را با کمک آیه دیگر و گاهی با پیوند چند آیه به تفسیر می‌پردازند.

حضرت علی (ع) در موارد متعددی، آیات قرآن را با استناد به حدیث نبوی تفسیر می‌کنند که گاهی در بیان فضیلت آیات و سوره است، گاهی در جهت بیان معانی کلمات و بیان مقصود، گاهی به بیان مصداق انحصاری، اکمل و مطلق مصداق پرداخته است، گاهی نیز تفصیل داستانهای قرآنی، تاویل، شأن نزول و ... را بیان داشته است. یکی از مهم‌ترین گونه‌های تفسیری علی (ع)، تفسیر کلامی - عقلی است که آن حضرت آیات مرتبط با اصول اعتقادات را با استفاده از مبانی اعتقادی - عقلی بیان داشته است.

ایشان در روایات تفسیری گاهی به تبیین معانی لغوی یا اصطلاحی کلمات قرآنی پرداخته و گاهی از قواعد صرف و نحو، تشبیه و تمثیل برای تبیین آیات بهره برده است.

از آنجا که قرآن دارای بطن‌های متعددی است، در موارد زیادی حضرت امیر (ع) به مفاهیم باطنی و تاویل آیات قرآن پرداخته است که گاهی با الفاظ ظاهری قرآن مخالف است و گاهی نیز به بیان بطن آیه پرداخته است. قرآن، از سنخ کتابهای علوم طبیعی نیست؛ ولی گاهی برای تربیت آدمی چاره‌ای جز بیان نظم و حکمت‌های موجود در جهان طبیعت نیست تا بدین وسیله انسان را از نظم به ناظم آن بکشاند؛ لذا در میان روایات تفسیری علی (ع) به امور علمی نیز پرداخته شده است مثل آفرینش خورشید و ماه و دیگر ستارگان، فوائد آب باران، مشرق‌ها و مغرب‌ها، کروی بودن زمین، نقش کوهها در استواری زمین و فوائد دیگر آن.

در آیات قرآنی، برخی قصص انبیاء و امت‌های پیشین به طور اجمال مطرح شده که در روایات تفسیری حضرت علی (ع) به تفصیل آنها اشاره شده است؛ داستان‌هایی از حضرت آدم، نوح (ع)، ذی‌القرنین، ابراهیم (ع)، موسی (ع)،

اصحاب کهف، تقسیم بنی اسرائیل بعد از عیسی (ع) به هفتاد و دو فرقه، احوالات پیامبر اسلام (ص) و برخی معجزات و احوال ایشان و...

برخی از آیات قرآن جنبه اخلاقی و تربیتی دارند، لذا از علی (ع) نیز روایاتی تربیتی در تفسیر برخی آیات قرآن بدست آمده است.

حضرت علی (ع) گاهی در مقام تبیین آیات قرآن به جری و تطبیق پرداخته و مصادیق انحصاری و یا اکمل آیات قرآنی را بیان داشته، گاهی نیز به مطلق تطبیق پرداخته است.

در تفسیر حضرت علی (ع) به آیات احکام، شأن نزول و فضائل آیات و سور نیز پرداخته شده است که در فصلهای جداگانه به آنها اشاره شده است.

به نظر می‌رسد همانگونه که خواهان هر تخصصی، ابتدا باید شاگردی کند و مهارتها و تجربیات دیگران را فرا بگیرد تا با استفاده از آنها، به مرور زمان به تبحر دست یابد، مفسر قرآن نیز، باید از تعالیم پیشینیان، مخصوصاً کسانی که بهره فراوانی از تعالیم پیامبر (ص) داشته‌اند و مقتدر به درجه عصمت بوده‌اند، استفاده کرده تا ضمن بهره‌برداری از آن تعالیم، روش تفسیر قرآن را فرا گرفته، از تفسیر به رأی به دور ماند.

کلید واژه‌ها: روشهای تفسیری، علی (ع)، قرآن، سنت، ادب، تاویل، تفسیر علمی، آیات الاحکام، تفسیر

۱	فصل اول: کلیات
۲	مقدمه
۲	۱- عنوان پژوهش:
۲	۲- اهداف پژوهش:
۲	۳- روش تحقیق:
۲	۴- پیشینه بحث:
۳	۵- انگیزه انتخاب موضوع و اهمیت بحث:
۳	۶- تعریف مبانی و روشهای تفسیری:
۴	۷- فرضیه:
۵	تعریف تفسیر:
۵	تعریف تأویل:
۷	جایگاه امام علی (ع) در تفسیر
۸	الف- اعلییت مطلق علی (ع)
۹	ب- جایگاه علی (ع) در تفسیر و علوم قرآنی
۹	۱- املای پیامبر (ص) و نوشتن علی (ع)
۱۰	۲- علی (ع) صاحب کتابی در علوم قرآنی
۱۰	۳- علی (ع) علم صحابه نسبت به قرآن
۱۰	۴- علی (ع) دارای علم کتاب
۱۱	۵- علم حضرت امیر(ع) به شأن نزول
۱۱	۶- از من در خصوص قرآن پرسید
۱۱	۷- علم ابن عباس (مفسر مشهور) از حضرت علی (ع) است
۱۲	۸- اختصاص حضرت علی (ع) به تفسیر و علم ظاهر و باطن قرآن
۱۲	۹- معیت علی (ع) با قرآن
۱۲	۱۰- علم علی (ع) به قرائت
۱۳	۱۱- علم علی (ع) به ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه
۱۶	۱۲- تنويع آیات
۱۶	اعتبار و حجیت روایات تفسیری
۱۷	الف: دیدگاه قائلین به عدم حجیت:
۲۰	نقد و نظر:
۲۲	ب - دیدگاه موافقان حجیت روایات تفسیری:
۲۴	نتیجه گیری:

۲۵	فصل دوم: تفسیر قرآن به قرآن در منظر علی (ع)
۲۶	تفسیر قرآن به قرآن:
۲۷	جایگاه و اهمیت تفسیر قرآن به قرآن:
۲۸	اقسام تفسیر قرآن به قرآن:
۳۵	الف - تفسیر صدر و ذیل یک آیه با کمک یکدیگر:
۳۶	ب - تفسیر آیه‌ای به کمک آیه یا آیات دیگر:
۴۰	ج - بیان مطلب بوسیله پیوند چند آیه:
۴۶	د - تعمیم حکم مستفاد از یک آیه به کمک آیه دیگر:
۴۷	نتیجه فصل:

۴۸	فصل سوم: تفسیر قرآن به سنت نبوی در روایات علوی
۴۹	تفسیر قرآن به سنت:
۴۹	تعریف سنت:
۴۹	اقسام سنت و ویژگیهای آنها:
۵۰	حجیت حدیث در معارف اعتقادی:
۵۰	مراحل تفسیر قرآن:
۵۱	اقسام تفسیر به سنت نبوی:
۵۱	الف - تفسیر قرآن با تکیه بر فضیلت آیات:
۵۳	ب - بیان معانی کلمات و اصطلاحات و بیان مقصود:
۶۰	ج - بیان مصداق:
۶۰	ج - الف - مصداق انحصاری:
۶۱	ج - ب - مصداق اکمل (بارز):
۶۷	ج - ج - بیان یکی از مصادیق:
۶۹	د - تفصیل مطالب داستانهای قرآنی و:
۷۴	ه - بیان تأویل آیه با استفاده از سنت نبوی:
۷۴	و - بیان شأن نزول آیه با استفاده از سنت نبوی:
۷۵	ز - استفاده از حدیث نبوی در بیان امور تاریخی و پیشگویی از آینده:
۷۶	ح - استفاده از حدیث نبوی برای تطبیق:
۷۶	ط - تفسیر با حدیث نبوی جهت تقیید مطلق:
۷۶	ی - استفاده از حدیث نبوی برای تبیین احکام فقهی:
۷۶	ک - تفسیر به بیان آثار در تفسیر به سنت:
۷۶	ل - استاد تفسیر خود به حدیثی از پیامبر (ص):
۷۷	م - استفاده از تمثیلهای نبوی:
۷۸	ن - روایات غیر صحیح منقول از پیامبر (ص):
۸۰	نتیجه فصل:

۸۱	فصل چهارم: تفسیر کلامی - عقلی حضرت علی (ع)
۸۲	تفسیر کلامی - عقلی:

- الف - تفسیر آیات مرتبط با خدا: ۸۲
- ۱- مقصود از اینکه خدا همه جا هست: ۸۲
- ۲- رابطه علم خدا با قضای الهی: ۸۳
- ۳- رابطه خدا با عرش و: ۸۳
- ۴- مفهوم کلام خدا: ۸۴
- ۵- تبیین قدر: ۸۵
- ۶- فلسفه آزمایش الهی: ۸۵
- ۷- قفل و کلید آسمانها: ۸۶
- ب - نبوت: ۸۶
- ۱- ارسال پیوسته پیامبران: ۸۶
- ۲- عصمت پیامبران: ۸۶
- ۳- نزدیکترین افراد به انبیا ۸۷
- ۴- دین ابراهیم (ع): ۸۷
- ۵- برتری نعمتهای خداوند بر محمد(ص) نسبت به پیامبران دیگر: ۸۷
- ۶- اقسام وحی: ۹۰
- ج - امامت: ۹۰
- ۱- ایمان به خدا بدون دفع حق اولیاء کافی نیست ۹۰
- ۲- ظلم به امنای الهی، به منزله ظلم به خدا: ۹۱
- ۳- امانت ولایت: ۹۱
- د- عوالم غیب: ۹۲
- ۱- عالم فرشتگان: ۹۲
- ۲- سخن گفتن همه انسانها با خدا در عالم ذر: ۹۳
- ۳- علم غیب، نزد خداست. ۹۳
- ۴- تأخیر ناپذیری مرگ: ۹۴
- ۵- رویت جایگاه بهشتی یا جهنمی به هنگام مرگ: ۹۴
- ۶- برزخ بهشتیان: ۹۴
- ۷- توصیف قیامت: ۹۵
- ۸- کیفیت سؤال در قیامت: ۹۷
- ۹- توصیف بهشت و نعمتهای آن: ۹۷
- ۱۰- توصیف جهنم: ۹۹

فصل پنجم: تفسیر ادبی در مکتب علوی ۱۰۰

- تفسیر ادبی ۱۰۱
- الف - تفسیر لغوی قرآن با واژه‌های مترادف: ۱۰۱
- ب - بیان معنی اصطلاحی کلمات و آیات قرآن با بیان تفصیلی آن: ۱۰۵
- ج - تفسیر قرآن با بیان مقصود از آیه یا کلمات بکار رفته در آیات: ۱۰۶
- د - استفاده از قواعد صرف و نحو برای تفسیر قرآن: ۱۱۷
- ه - تفسیر قرآن از طریق استفاده از تشبیه و تمثیل: ۱۱۷

۱۲۰	فصل ششم: تفسیر آیات الاحکام از منظر علی (ع)
۱۲۱	تفسیر آیات الاحکام:
۱۲۱	۱- طهارت
۱۲۱	الف - وضو:
۱۲۲	ب - تیمم:
۱۲۲	۲- نماز:
۱۲۲	الف - نمازهای پنج گانه:
۱۲۲	ب - نماز جمعه:
۱۲۳	۳- زکات:
۱۲۴	۴- خمس:
۱۲۴	۵- روزه:
۱۲۴	۶- حج:
۱۲۶	۷- جهاد:
۱۲۷	۸- دین (قرض):
۱۲۸	۹- وصیت:
۱۲۹	۱۰- نذر:
۱۲۹	۱۱- قَسَم:
۱۲۹	۱۲- نکاح:
۱۳۰	۱۳- طلاق:
۱۳۱	۱۴- اطعمه و اشربه:
۱۳۲	۱۵- ارث:
۱۳۲	۱۶- حدود:
۱۳۲	الف: زنا:
۱۳۳	ب - سرقت:
۱۳۳	ج - شرب خمر:
۱۳۴	۱۷- جنایات (قصاص):
۱۳۴	۱۸- قضاء:
۱۳۵	۱۹- منع از قیاس:

۱۳۶	فصل هفتم: تفسیر علمی قرآن در کلام حضرت علی (ع)
۱۳۷	تفسیر علمی قرآن
۱۳۸	۱- فرشتگان تدبیرکننده امور جهان:
۱۳۸	۲- رتق و فتق آسمانها و زمین:
۱۳۸	۳- آفرینش آسمانها و نیروهای جاذبه زمین:
۱۳۹	۴- دود بودن ابتدای آسمانها:
۱۴۰	۵- نگاهیانی شهابها:
۱۴۰	۶- آفرینش خورشید و ماه:
۱۴۰	۷- حالات ماه و خورشید و فلسفه وجودی آنها:
۱۴۱	۸- آفرینش دیگر ستارگان:

- ۹- شهرهای ستارگان: ۱۴۱
- ۱۰- ستاره جدی: ۱۴۱
- ۱۱- سیخاب کجاست؟ ۱۴۱
- ۱۲- کیفیت نزول باران: ۱۴۲
- ۱۳- فوائد آب باران: ۱۴۲
- ۱۴- فائده رُطَب: ۱۴۲
- ۱۵- مشرق‌ها و مغرب‌ها و کروی بودن زمین: ۱۴۳
- ۱۶- تفاوت سال شمسی با سال قمری: ۱۴۴
- ۱۷- کیفیت بوجود آمدن لؤلؤ و مرجان: ۱۴۴
- ۱۸- نقش کوهها در استواری زمین و برخی فوائد آن: ۱۴۴
- ۱۹- بهره‌برداری انسان و چهارپایان، هدف خلقت جهان طبیعت: ۱۴۷
- ۲۰- خبر دادن از برخی امور علمی که بر همگان پنهان است: ۱۴۸

فصل هشتم: علی (ع) و تاویل آیات قرآن ۱۴۹

- علی (ع) و تاویل آیات قرآن: ۱۵۰
- اقسام تاویل: ۱۵۳
- الف - تاویل بر خلاف تنزیل: ۱۵۳
- ب - تاویل به معنی بطن آیه: ۱۵۴

فصل نهم: تفسیر تاریخی حضرت علی (ع) یا امام علی (ع) و برداشتهای تاریخی از قصص قرآن ۱۶۱

- ۱- حضرت آدم (ع): ۱۶۲
- الف - گفتگوی خداوند با فرشتگان برای آفریدن آدم: ۱۶۲
- ب - فرمان خداوند به ملائکه جهت سجده به آدم: ۱۶۳
- ج - سجده فرشتگان بر آدم و امتناع ابلیس: ۱۶۴
- د- گزینش آدم (ع) و حوادث پیرامون آن: ۱۶۵
- ه- توبه و هبوط آدم: ۱۶۷
- و- اولین خونی که بر زمین ریخته شد: ۱۶۸
- ۲- حضرت نوح (ع): ۱۶۸
- ۳- ذوالقرنین ۱۶۸
- الف - حدیث صدوق (ره) ۱۶۸
- ب- آیا ذی القرنین را دیده اید؟ ۱۷۰
- ج- ذی القرنین، بنده صالحی ۱۷۰
- د- شخصیت ذوالقرنین و عجایبی از ایشان: ۱۷۱
- ه- یاجوج و ماجوج: ۱۷۵
- ۴- حضرت ابراهیم (ع) ۱۷۵
- الف - اولین بیت مبارک: ۱۷۵
- ب - نمرود و جستجو برای نگریستن به مُلک آسمانها: ۱۷۶
- ج - ریزش سقف ساختمانی که نمرود برای صعود به آسمان ساخته بود ۱۷۶

- ۵- قوم لوط:..... ۱۷۷
- ۶- حضرت موسی (ع) ۱۷۷
- الف - موسی (ع) و طلب خیر از خدا:..... ۱۷۷
- ب - قطعه‌ای از زمین که خورشید، تنها ساعتی بر آن تأیید ۱۷۷
- ج - گوساله سامری:..... ۱۷۸
- د - چرا حضرت موسی (ع) کفشش را کند؟ ۱۷۹
- هـ - مرگ هارون:..... ۱۷۹
- و - الواح موسی (ع) نزد علی (ع):..... ۱۸۰
- ز - تعداد فرقه‌های بنی اسرائیل بعد از موسی (ع):..... ۱۸۰
- ح - ذکر آخذ میثاق از بنی اسرائیل برای محمد و آل محمد (ص):..... ۱۸۱
- ۷- طالوت (ع):..... ۱۸۱
- ۸- داود (ع):..... ۱۸۲
- ۹- اصحاب شنبه:..... ۱۸۲
- ۱۰- حضرت سلیمان (ع):..... ۱۸۵
- الف - فوت نماز سلیمان (ع):..... ۱۸۵
- ب - وسعت امکانات سلیمان (ع):..... ۱۸۵
- ۱۱- اصحاب رس:..... ۱۸۶
- ۱۲- غزیر نبی (ع):..... ۱۸۸
- ۱۳- حضرت یونس (ع):..... ۱۸۸
- ۱۴- حضرت زکریا:..... ۱۹۴
- ۱۵- اصحاب کهف:..... ۱۹۴
- ۱۷- اصحاب اُحدود:..... ۱۹۶
- ۱۸- لعن بنی اسرائیل بر زبان داود (ع) و عیسی (ع):..... ۱۹۷
- ۱۹- تقسیم بنی اسرائیل بعد از عیسی (ع) به هفتاد و دو فرقه:..... ۱۹۸
- ۲۰- حضرت محمد (ص):..... ۱۹۸
- الف - اخذ عهد و پیمان از پیامبران برای باخبر ساختن امتشان از ظهور محمد (ص):..... ۱۹۸
- ب - اعتقاد به ظهور پیامبر خاتم (ص) در یهودیان قبل از اسلام:..... ۱۹۹
- ج - پیامبر اسلام، رحمت برای جهانیان:..... ۲۰۱
- د - انذار خویشاوندان:..... ۲۰۲
- هـ - شکافته شدن ماه:..... ۲۰۴
- و - معراج پیامبر (ص):..... ۲۰۵
- ز - تذکر بعد از روی گردانی:..... ۲۰۵
- ح - تقوای حقیقی و تقوای در حد توان:..... ۲۰۵
- ط - وعده‌های پیروزی و غنیمت:..... ۲۰۶
- ی - ارسال باد و لشکریان نامرئی برای یاری رساندن پیامبر (ص):..... ۲۰۶
- ک - قصه مباهله و نصارای نجران:..... ۲۰۷
- ل - تحریم شراب:..... ۲۰۷
- م - خبر از آینده:..... ۲۰۸

۲۰۸	ن - امتیاز ائت اسلامی بر ائتهای پیشین:
۲۱۲	فصل دهم: تفسیر تربیتی علی(ع)
۲۱۳	تفسیر تربیتی علی(ع)
۲۱۳	۱- بازگشت نتیجه اعمال به خود انسان:
۲۱۳	۲- امیدبخش ترین آیه:
۲۱۴	۳- دوستی برای خدا:
۲۱۴	۴- ویژگی دوستان خدایی و دوستان شیطانی:
۲۱۵	۵- نهایت تلاش در تأویل به احسن کردن اعمال بد دیگران:
۲۱۵	۶- راه رهایی از آتش و جهنم
۲۱۶	۷- دو بهشت، از آن کیست؟
۲۱۷	فصل یازدهم: جری و تطبیق در تفسیر علی(ع)
۲۱۸	جری و تطبیق:
۲۱۸	تعریف جری:
۲۱۸	تعریف تطبیق:
۲۲۰	اقسام تطبیق:
۲۲۱	رابطه بین جری و تطبیق و باطن قرآن:
۲۲۱	اقسام روایات تطبیق از جهت متن و محتوی:
۲۲۳	بررسی سندی روایات تطبیق:
۲۲۳	الف - بررسی مآخذ اولیه روایات تطبیق:
۲۲۳	۱- تفسیر منسوب به علی بن ابراهیم قمی (م ۳۲۹ ق)
۲۲۳	۲- تفسیر منسوب به امام حسن عسکری(ع):
۲۲۴	۳- کتاب احتجاج طبرسی:
۲۲۴	۴- تفسیر عیاشی:
۲۲۴	۵- تفسیر فرات بن ابراهیم کوفی:
۲۲۴	ب - کامل نبودن اسناد روایات:
۲۲۵	ج - وجود غالیان و جاعلان حدیث در سلسله سند برخی از این روایات:
۲۲۵	اقسام مصادیق تفسیر:
۲۲۵	الف - مصادیق انحصاری:
۲۴۴	ب - مصادیق اکمل (بارز):
۲۶۸	ج - مطلق مصادیق (یکی از مصادیق):
۲۸۴	فصل دوازدهم: تأثیر شأن نزول قرآن در روش فهم و تفسیر
۲۸۵	تأثیر شأن نزول قرآن در روش فهم و تفسیر
۲۹۷	فصل سیزدهم: فضائل و آثار آیات و سوره در روش فهم و تفسیر
۲۹۸	فضائل و آثار آیات و سوره در روش فهم و تفسیر
۲۹۸	آثار قرائت قرآن:

۲۹۸	آثار و فضایل بسمله:
۲۹۹	آثار آیه‌الکرسی، حمد و ...:
۲۹۹	فضایل و آثار آیات و سور دیگر:
۳۰۰	آثار برخی سوره‌ها و آیات:
۳۰۳	نتایج و دست‌آوردها:
۳۰۶	پیشنهادات:
۳۰۷	فهرست منابع:
۳۱۷	چکیده انگلیسی:

فصل اول کلیات

مقدمه

قرآن کریم، کتاب انسان‌سازی است و آدمی با الهام از آن می‌تواند به اوج کمال مطلوب برسد؛ ولی از آنجایی که قرآن، شامل محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، مجمل و مبین، عام و خاص، تاویل و تنزیل است و شأن نزولهایی دارد که در تبیین پیامهای قرآنی کار سازند، و بدان جهت که پیامبر اکرم (ص) براساس آیاتی مثل «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ؛ و آگاه کننده (= قرآن) را به سوی تو فرو فرستادیم، تا آنچه را که به سوی مردم فرود آمده، برای آنان روشن کنی.» (نحل، ۴۴) بیانگر و مفسر قرآن است و ائمه معصومین (ع) نیز یکی از ثقلین هستند، مفاهیم قرآن با بیانات آنها واضح‌تر خواهد شد و چاره‌ای جز رجوع به احادیث تفسیری معصومین (ع) نیست. حضرت علی (ع) در میان معصومین (ع) از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است چرا که یگانه دست پرورده نبی اکرم (ص) بوده و تمام قرآن را با شأن نزول و عام و خاص، مجمل و مبین، ناسخ و منسوخ، مطلق و مقید و تاویل و تنزیلش مستقیماً از ایشان فرا گرفته است و سرآمد مفسرین صحابه بوده است. لذا برای دریافت بهتر مفاهیم قرآنی، مراجعه به روایات تفسیری ایشان هم فی نفسه لازم و کارساز است و هم اینکه بدین طریق می‌توان روش‌های تفسیری آن حضرت را بدست آورد و با تأسی به ایشان، بهترین روش‌های تفسیری را یاد گرفت و بکار بست.

قبل از ورود به بحث، تذکر نکاتی پیرامون این پژوهش، به شرح ذیل ضروری به نظر می‌رسد:

۱- عنوان پژوهش:

این تحقیق را با عنوان «روشهای تفسیری امام علی (ع)» نامگذاری کردیم تا علاوه بر استفاده از تعالیم تفسیری ایشان، با روش‌های تفسیری آن حضرت نیز آشنا شویم.

۲- اهداف پژوهش:

این تحقیق، دو هدف اساسی را تعقیب می‌کند که عبارتند از:

الف- فرا گرفتن تعالیم قرآنی و تفسیری حضرت علی (ع)

ب- آشنایی با روش‌های تفسیری آن حضرت برای تأسی به آن در تفسیر

۳- روش تحقیق:

بدین جهت که موضوع تحقیق ما «بررسی روشهای تفسیری امام علی (ع)» است و آن، با کنکاش در کتب روایی و تفسیری محقق می‌شود، لذا روش تحقیق ما کتابخانه‌ای است و مدارک و مستندات ما عمدتاً از آیات قرآنی و روایات تفسیری حضرت علی (ع) است که در کتب روایی و تفسیری و احیاناً تاریخی یافت می‌شود.

۴- پیشینه بحث:

تحقیقهای پراکنده‌ای در خصوص روشهای تفسیری اهل بیت (ع) انجام گرفته است؛ ولی پیرامون روشهای تفسیری تک تک ائمه (ع) کمتر کار شده که از آن جمله است، آنچه دکتر حکمت خفاجی به عنوان «مبانی و روشهای تفسیری امام باقر (ع)» (امام باقر (ع) وآثره فی التفسیر) برای اخذ پایان‌نامه دکتری در عراق کار کرده است. در دانشگاه امام صادق (ع) نیز طرحی برای بررسی مبانی و روشهای تفسیری امام صادق (ع) تصویب شده است.

علاوه بر آنچه گفته شد، در کتب مختلف روایی، تفسیر، مسندها و غیره تفسیرهای نقل شده از علی (ع) آمده است، بدون اینکه اشاره‌ای به روشهای تفسیری آن حضرت کرده باشند. از این کتب می‌توان تفاسیر روایی مثل «الدرالمنثور» سیوطی، تفسیر علی بن ابراهیم قمی، تفسیر فرات کوفی، تفسیر عیاشی، تفسیر نورالثقلین و تفسیر برهان را نام برد.

در میان کتب روایی نیز، کتب اربعه شیعه و جوامع متأخری مثل بحارالانوار، روایات تفسیری آن حضرت را در بردارد.

علاوه بر مطالب فوق، مسندهایی نیز برای آن حضرت نوشته شده که از آن جمله است مسند امام علی (ع) عطاردی، مسند امام علی (ع) ری‌شهری، مسند امام علی (ع) نوشته سیدحسن قبانجی و موسوعه الامام امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب (ع) نوشته باقر شریف قرشی.

از آنچه گفته شد، از صفحه اول تا صفحه ۲۳۴ جلد ۳ موسوعه باقر شریف قرشی، تفسیرهای نقل شده از آن حضرت را بترتیب مصحف شریف آورده است. و از صفحه ۱ تا ۳۳۳ از جلد دوم مسند امام علی (ع) قبانجی، تفسیرهای آن حضرت را در بردارد که به ترتیب سور قرآنی نگاشته شده است.

۵- انگیزه انتخاب موضوع و اهمیت بحث:

قرآن، حاوی مطالب کلی در زمینه‌های اعتقادی، فقهی، اخلاقی و اجتماعی و سیاسی و ... است و به غیر از موارد اندک، به جزئیات و تفصیل و تفسیر آن پرداخته است. و این امر با تفسیر پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه طاهرین محقق می‌شود.

تفسیر قرآن توسط معصومین (ع) در تفاسیر ماثور و جوامع حدیثی بصورت پراکنده یافت می‌شود؛ ولی روشهای هر امام به طور کامل جداگانه پرداخته نشده است تا علاوه بر فراگیری تفسیر از جانب ایشان، روشهای تفسیری را نیز یاد بگیریم. فراگیری تفسیر علی (ع) و روشهای تفسیری آن حضرت ما را از افتادن در مسیرهای ناصحیح تفسیر مثل تفسیر به رای می‌رهاند و به اتخاذ روشهای تفسیری مثل تفسیر قرآن به قرآن، قرآن به سنت، قرآن به علوم عقلی و علمی بدون دخالت آراء و نظریات شخصی ترغیب می‌کند.

۶- تعریف مبانی و روشهای تفسیری:

برخی مبنا و روش تفسیری را یکی دانسته، آن‌را چنین تعریف کرده‌اند که: «مبنا و روش تفسیری، عبارت از مستند یا مستنداتی است که مفسر براساس آن، کلامی را که خود ساخته و پرداخته است، به عنوان تفسیر کلام خدا و معنی و مقصود آیات الهی قلمداد می‌کند و تنها راه دستیابی کامل به مقاصد قرآن را منحصرأ همان مستند یا مستندات می‌شمارد و دیگر مبانی و روشها را تخطئه می‌کند و آنها را برای رسیدن به همه مفاهیم و مقاصد قرآن، کافی نمی‌داند.» (عمید زنجانی، ۱۸۷)

ایشان عمده‌ترین مبانی و روشهای تفسیری را نقلی، تفسیر به رای، اجتهادی یا عقلی، اشاری، رمزی، قرآن به

قرآن و جامع براساس کتاب، عترت، اجماع و عقل می‌داند. (همان، ۱۸۸)

برخی دیگر مبانی و روشهای تفسیری را از هم تفکیک کرده‌اند و چنین تعریف کرده‌اند:

«مبانی تفسیر قرآن به آن دسته از پیش فرض‌ها، اصول موضوعه و باورهای اعتقادی یا علمی گفته می‌شود که مفسر با پذیرش و مبنا قرار دادن آن‌ها، به تفسیر قرآن می‌پردازد.» (شاکر، ۴۶)

و روش تفسیری امری است فراگیر که مفسر، آن را در همه آیات قرآن به کار می‌گیرد و اختلاف در آن، باعث اختلاف در کل تفسیر می‌شود و آن، چیزی جز منابع و مستندات تفسیر نیست.

منابع تفسیر در نظر مفسران متفاوت است، یکی تنها منبع معتبر در تفسیر را روایات پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) می‌داند، دیگری بر این باور است که در تفسیر باید تنها بر قرآن و روایات تکیه کرد؛ سومی برای عقل در کنار قرآن و روایات، نقش بسزا قائل است؛ دیگری قرآن را سراسر رمز دانسته، کشف و شهود را تنها کلید گشایش این رمز می‌پندارد و... (شاکر، ۴۶)

برخی دیگر مقصود از روش تفسیری را مستند یا مستنداتی دانسته‌اند که مفسران در فهم و تفسیر آیات قرآن از آنها بهره گرفته‌اند که از آن به «منهج تفسیری» نیز تعبیر می‌شود. (مؤدب، ۱۶۷)

اصطلاح روش و منهج تفسیری، دارای تعریف‌های دیگری نیز هست مانند منابع تفسیری، گرایش‌های تفسیری مانند کلامی، فلسفی که از آنها به «لون تفسیری» نیز یاد می‌شود. عبارت «اتجاه تفسیری» نیز گاهی به جای روشهای تفسیری به کار می‌رود که مقصود از آن، دیدگاه اعتقادی مفسر است، مانند شیعه و سنی، اشعری و معتزلی. (ایازی، ۳۱)

اما مقصود ما از روشهای تفسیری حضرت علی (ع) در این رساله، فراتر از تعاریف فوق است و شامل همه روشهای تفسیری، گرایشهای تفسیری، لون تفسیری و اتجاه تفسیری و هر آنچه که آنها را می‌توان تحت عنوان تفسیر قرار داد، می‌شود، لذا این نوشتار شامل تفسیر کلامی و عقلی، شان نزول، فضایل آیات و سور، آیات الاحکام و... نیز می‌شود که شاید نتوان همه آنها را به عنوان روش تفسیری نامید.

اما ما بیشتر روشهای تفسیری حضرت امیر (ع) را بررسی می‌کنیم و لذا به روشهای تفسیری قرآن به قرآن، قرآن به سنت نبوی، قرآن به علوم ادبی، تفسیر علمی، تاریخی، فقهی و... می‌پردازیم که برخی از آنها را می‌توان نوعی تفسیر موضوعی بر شمرده همانند تفسیر آیات الاحکام که به تفسیر آیات فقهی می‌پردازد. در این نوشتار به تاویل، شأن نزول، بیان مصداق، تفسیر عقلی، تفسیر تربیتی، تفسیر کلامی، بیان فضائل آیات و سور نیز پرداخته شده است.

۷- فرضیه:

فرض ما بر این است که حضرت امیر (ع) به عنوان صحابه برجسته پیامبر اعظم (ص) از روشهای متعددی برای تبیین و تفسیر قرآن استفاده کرده و بنابر اهمیت روشهای مطرح شده، از هر کدام از آنها بهره برده است؛ چرا که مخاطبین قرآن و عموم مردم و متخصصین در تفسیر و دانشجویان قرآنی و... هر کدام به گونه‌ای دنبال پرسشهای خود هستند که حضرت امیر (ع) همانند نبی اکرم (ص) از همه روشها استفاده کرده تا هیچ مخاطبی بدون

بهره از این سفره الهی برنخیزد.

قبل از ورود به بحث، تفسیر و تأویل را تعریف کرده، در خصوص اعتبار روایات تفسیری سخن به میان خواهد آمد.

تعریف تفسیر:

الف - معنای لغوی: تفسیر از واژه فَسَّرَ به معنای روشن کردن و آشکار ساختن است. راغب اصفهانی می‌گوید: «فَسَّرَ وَ سَفَّرَ» همانگونه که از نظر لفظی قریب هم‌اند، از لحاظ معنایی نیز به یکدیگر نزدیکند؛ با این تفاوت که فَسَّرَ برای اظهار معنای معقول و مفاهیم غیر محسوس و سَفَّرَ برای نمودار ساختن اشیای خارجی و محسوس به منظور دیدن است، مثلاً می‌گویند: سَفَّرَتِ الْمَرْأَةُ عَنْ وَجْهِهَا وَ اسْفَرَّتْ: زن، صورت خویش را آشکار کرد. یا گفته می‌شود: اسْفَرَّ الصَّيْحُ: سپیده صبح، پدیدار گشت» (معرفت، تفسیر و مفسران، ۱، ۱۷ از مقدمه تفسیر راغب، ص ۴۷)

ب - معنای اصطلاحی: تفسیر در اصطلاح مفسران، عبارت است از زدودن ابهام از لفظ مشکل و دشوار، که در انتقال معنای مورد نظر، نارسا و دچار اشکال است. ماده فَسَّرَ را به باب تفعیل برده‌اند تا بیانگر مبالغه در دستیابی به معنا باشد، همانگونه که ماده «کشف» را به همین منظر به باب افتعال می‌برند و «كشَفَ وَ اكْتَشَفَ» هر دو به یک معناست؛ جز اینکه دومی برای افاده مبالغه در کشف به کار برده می‌شود؛ زیرا قاعده کلی «زیادة المبانی تدلّ علی زیادة المعانی» بر آن دلالت می‌کند، یعنی هر چه تعداد حروف یک کلمه بیشتر باشد، به همان تناسب معانی بیشتری را افاده خواهد کرد؛ از این رو تفسیر، تنها کنار زدن نقاب از چهره لفظ مشکل و نارسا نیست؛ بلکه عبارت است از زدودن ابهام موجود در دلالت کلام.

بنابراین، تفسیر در جایی است که گونه‌ای ابهام در لفظ وجود دارد که موجب ابهام در معنا و دلالت کلام می‌شود و برای زدودن ابهام و نارسایی، کوشش فراوانی می‌طلبد. همین نکته مرز بین تفسیر و ترجمه است؛ زیرا ترجمه در جایی است که معنای لغوی لفظ را نمی‌دانیم، که البته با مراجعه به فرهنگها مشکل حل می‌شود و تلاش و زحمت چندانی هم لازم نیست، برخلاف تفسیر که در آن، در عین روشنی معنای لغت، همچنان هاله‌ای از ابهام بر چهره آن نشسته است. (معرفت، تفسیر و مفسران، ۱، ۱۸-۱۷)

تعریف تأویل:

الف - تأویل در لغت: تأویل از ریشه «أول» به معنای بازگشت به اصل گرفته شده است. پس تأویل یک شیء، یعنی برگرداندن آن به مکان و مصدر اصلی خویش، و تأویل لفظ متشابه یعنی توجیه ظاهر آن به طوری که به معنای واقعی و اصیل خودش باز گردد.

تشابه، گاه در گفتار و گاه در کردار است؛ تشابه در گفتار، زمانی است که ظاهر تعابیر به گونه‌ای باشد که یا برای شنونده ایجاد شبهه کند و یا بتوان به وسیله آن در ذهن دیگران ایجاد شبهه نمود؛ مانند متشابهات قرآن که به علت داشتن صفت شبهه انگیزی، گاه مستمسک منحرفان از حق قرار می‌گیرد و آنان به دلخواه و براساس هوی و هوس، آیات را در جهت فتنه‌انگیزی و اهداف پلید خویش، تأویل می‌کنند. تشابه در عمل، زمانی است که ظاهر کرداری، مشکوک و حیران کننده باشد؛ مانند اعمالی که مُصاحِبِ موسی (ع) بدان دست می‌زد که ظاهر آن اعمال،